

ΕΘΝΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΕΡΕΥΝΩΝ ΚΑΙ ΜΕΛΕΤΩΝ
«ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΣ Κ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ»

ΧΑΝΙΑ

**5ος Πανελλήνιος Μαθητικός Διαγωνισμός Δοκιμίου «Ελευθέριος Βενιζέλος»
(σχολικό έτος 2024-2025)**

**ΘΕΜΑ: «Η σημασία της επαναστατικής κινητοποίησης του Θερίσου στην ανάδειξη
του Ελευθερίου Βενιζέλου ως εθνικού ηγέτη»**

Λιθογραφία της εποχής όπου αποτυπώνεται το αίτημα της Επανάστασης του Θερίσου για
ένωση της Κρήτης με την Ελλάδα (1905)

Όνομα μαθήτριας: Μαρία Τόκα

1^ο Γενικό Λύκειο Ηγουμενίτσας

Ηγουμενίτσα, 03/02/2025

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....σελ.3
1^ο ΚΕΦ. – ΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ ΤΟΥ ΘΕΡΙΣΟΥ.....σελ.4
2^ο ΚΕΦ. – Η ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΔΙΚΤΥΩΣΗ ΤΩΝ ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΩΝσελ.7
3^ο ΚΕΦ. – Η ΠΡΟΒΟΛΗ ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ ΣΤΟΝ ΑΘΗΝΑΪΚΟ ΤΥΠΟ.....σελ.10
4^ο ΚΕΦ. – Η ΑΝΑΔΕΙΞΗ ΤΟΥ ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ ΩΣ ΕΘΝΙΚΟΥ ΗΓΕΤΗ.....σελ.12
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....σελ.14
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....σελ.16
ΔΙΚΤΥΟΓΡΑΦΙΑ.....σελ.16

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο Ελευθέριος Βενιζέλος υπήρξε η προσωπικότητα του 20ού αιώνα με την καταλυτικότερη επίδραση στην Ελλάδα. Καθόρισε την πορεία της χώρας με την τόλμη του, τον ρεαλισμό του, τις αποφάσεις του. Χάραξε με ανεξίτηλο τρόπο το όνομά του στο πάνθεον της ελληνικής ιστορίας, δίπλα στις άλλες ιερές μορφές των ανθρώπων που από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα διαμόρφωσαν το σημανόμενο πίσω από το σημαίνον Ελλάδα. Ταυτόχρονα, μέσα από τις προσωπικές του αρετές αλλά και το συγκεκριμένο του έργο, αναγνωρίστηκε ως ένας από τους πολιτικούς που σημάδεψαν την ευρωπαϊκή αλλά και την παγκόσμια διπλωματική σκηνή, εξασφαλίζοντας, για τη χώρα της οποίας ηγείτο, εκτόπισμα δυσανάλογο σε σύγκριση με τα μεγέθη και τις δυνατότητες που η Ελλάδα διέθετε την περίοδο εκείνη.

Ο Βενιζέλος γεννήθηκε την εποχή της οθωμανικής κυριαρχίας στην Κρήτη. Ως παιδί και ως ενήλικας υπήρξε αυτόπτης μάρτυρας των επαναστατικών κινητοποιήσεων των χριστιανών κατοίκων της νήσου για την αποτίναξη της οθωμανικής κυριαρχίας και για την Ένωση της Κρήτης με την Ελλάδα. Λόγω των αντιποίνων των Τούρκων, εξαιτίας των Κρητικών Επαναστάσεων, η οικογένειά του αναγκάστηκε να μετακινηθεί στο ελληνικό βασίλειο. Στη συνέχεια, σπούδασε νομικά στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και έπειτα επέστρεψε στα Χανιά. Ο ίδιος, αναφερόμενος στη ζωή του στην Κρήτη, επισημαίνει τα ακόλουθα για τον εαυτό του: «[...] Έγινα επαναστάτης κατ' επάγγελμα και στα διαλείμματα δικηγόρος».

Η αρχή της συστηματικής διαμόρφωσης της πολιτικής και επαναστατικής φυσιογνωμίας του Βενιζέλου πρέπει να αναζητηθεί στην περίοδο που ξεκινάει από την οριστική επιστροφή του στην Κρήτη το 1887, μέσα από μία γόνιμη αλληλεπίδραση δικηγορίας, δημοσιογραφίας και κοινωνικών συναναστροφών αλλά και κυριαρχίας στην πολιτική σκηνή των Χανίων έως και την επανάσταση του Θερίσου το 1905. Το Θέρισο υπήρξε ο καταλύτης των εξελίξεων που οδήγησαν στην Ένωση της Κρήτης με την Ελλάδα, τόσο μέσα από τη δημιουργία των απαραίτητων συνθηκών που στον κατάλληλο ιστορικό χρόνο την κατέστησαν εφικτή, όσο και με την ανάδειξη του Ελευθερίου Βενιζέλου ως ενός πολιτικού με πανελλήνια και διεθνή εμβέλεια.

Στην εργασία αυτή επιχειρείται, όσο είναι εφικτό, η παρουσίαση της επανάστασης του Θερίσου και της σπουδαίας σημασίας της για την ελληνική ιστορία.

Πιο συγκεκριμένα, θα αναλύσουμε τις πολιτικές και κοινωνικές συνθήκες που οδήγησαν στην επανάσταση του Θερίσου, τον ρόλο του Βενιζέλου στη μεθόδευσή της, καθώς και στη διπλωματική δικτύωση των επαναστατών και στην προβολή της επανάστασης στον αθηναϊκό Τύπο, με τρόπο που ανέδειξε και καθιέρωσε στην Ελλάδα τον Ελευθέριο Βενιζέλο ως σημαντικό πολιτικό και διπλωμάτη, ικανό να υπερασπιστεί τις τύχες του ελληνικού έθνους.

1^ο ΚΕΦ. – ΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ ΤΟΥ ΘΕΡΙΣΟΥ

Η Κρήτη, μετά την επανάσταση του 1821 και την ίδρυση του ελληνικού κράτους, παρέμεινε υπό τον τουρκικό ζυγό. Έτσι αγωνίσθηκε για την ελευθερία της περισσότερο από κάθε άλλο κομμάτι του Ελληνισμού. Στη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα είχε επαναστατήσει επανειλημμένως και είχε υποστεί ανείπωτες καταστροφές και είχε χύσει ποταμούς αίματος. Ωστόσο, η θρησκευτική τρομοκρατία και οι γενοκτονίες δεν έκαμψαν την αδάμαστη ψυχή της, η οποία ζητούσε την αυτονομία της και την Ένωση με την Ελλάδα. Το αίτημα για Ένωση οδηγούσε τις πολιτικές εξελίξεις την περίοδο της Κρητικής Πολιτείας και ικανοποιούσε τόσο τον κρητικό λαό όσο και τον πολιτικό κόσμο. Ήταν πάνω από κάθε διαπραγμάτευση, ένας «κοινός στόχος», ο οποίος αποτελούσε την πάγια επιδίωξη του κρητικού λαού.

Η Επανάσταση του Θερίσου, η τελευταία εξέγερση του κρητικού λαού κατά του Οθωμανικού ζυγού, κηρύχθηκε στις 10 Μαρτίου 1905 με φυσικό αρχηγό τον Βενιζέλο. Από τη βιβλιογραφία και εν τέλει την ίδια την ιστορία έχει αναγνωριστεί ως η κορυφαία εξέγερση της περιόδου της κρητικής αυτονομίας, ως ο καταλύτης των πολιτικών εξελίξεων τόσο στα εσωτερικά ζητήματα του νησιού όσο και στη διεθνή διπλωματική θεώρηση του Κρητικού Ζητήματος, καθώς συνετέλεσε στην κατάλυση της απολυταρχίας του πρίγκιπα Γεωργίου, στον εκδημοκρατισμό των τοπικών πολιτειακών θεσμών και στην αναθεώρηση της σχέσης της Κρητικής Πολιτείας με το ελληνικό κράτος, φέρνοντας εντέλει τον πρωταγωνιστή κρητικό λαό πιο κοντά στον στόχο της πολυπόθητης Ένωσης και την οριστική απομάκρυνση των τουρκικών δυνάμεων από το νησί. Πολύ συνοπτικά, η κύρια αιτία των κινητοποιήσεων των Κρητών, δεν ήταν άλλη, παρά η επιθυμία τους για ένωση με την Ελλάδα, η οποία θα εξασφάλιζε ταυτόχρονα τις προϋποθέσεις για βελτίωση της κοινωνικής, πολιτικής και οικονομικής τους θέσης.

Αναλυτικότερα, το 1898 η Κρήτη απελευθερώθηκε από τους Τούρκους και οι Προστάτιδες Δυνάμεις αποφάσισαν να παραχωρήσουν αυτονομία στο νησί, το οποίο τελούσε υπό την προστασία τους και υπό την κυριαρχία του σουλτάνου. Ωστόσο, η αυτονομία αφορούσε μόνο την άσκηση της εσωτερικής πολιτικής και όχι τη λήψη αποφάσεων για εξωτερικές υποθέσεις. Έτσι ξεκινάει η περίοδος της Κρητικής Πολιτείας. Ύπατος αρμοστής ορίστηκε ο πρίγκιπας Γεώργιος (δευτερότοκος γιος του βασιλιά της Ελλάδας Γεωργίου Α'), ο οποίος έγινε δεκτός με μεγάλο ενθουσιασμό κατά την άφιξή του στο λιμάνι της Σούδας τον Δεκέμβριο του 1898.

Ο Βενιζέλος υπήρξε μέλος της επιτροπής κατάρτισης του πρώτου Συντάγματος της Κρητικής Πολιτείας και το 1899 στην κυβέρνηση του πρίγκιπα ορίστηκε σύμβουλος (υπουργός) Δικαιοσύνης. Αρχικά οι σχέσεις των δύο ανδρών ήταν καλές και η συνεργασία τους ομαλή. Σύντομα όμως ήρθαν σε σύγκρουση λόγω της διαφωνίας τους σχετικά με τον χειρισμό του Κρητικού Ζητήματος, αλλά και εξαιτίας του απολυταρχικού τρόπου διακυβέρνησης του πρίγκιπα, που ερχόταν σε αντίθεση με τις φιλελεύθερες αρχές του Βενιζέλου. Πιο συγκεκριμένα, ο πρίγκιπας Γεώργιος, έχοντας την αντίληψη ότι η άσκηση της εξωτερικής πολιτικής ήταν αρμοδιότητα της ελληνικής μοναρχίας, ανέλαβε μόνος του τη μεθόδευση της προσάρτησης της Κρήτης με το ελληνικό κράτος, χωρίς να συμβουλευτεί τους υπουργούς του. Γι' αυτό τον λόγο μάλιστα ο Βενιζέλος είχε υποβάλει δύο φορές την παραίτησή του, η οποία όμως δεν έγινε δεκτή. Το 1901 ο πρίγκιπας προχώρησε στην αποπομπή του Βενιζέλου από την κυβέρνηση και οι υποστηρικτές του Γεωργίου σε συκοφαντικά δημοσιεύματα εναντίον του.

Από τη στιγμή που αποπέμπεται και για εννιά μήνες ο Βενιζέλος απέχει από κάθε πολιτική δραστηριότητα. Επανέρχεται όμως αρθρογραφώντας στις στήλες της προσωπικής του εφημερίδας *Κήρυξ* πέντε άρθρα, τα οποία άρχισαν να δημοσιεύονται με τίτλο «Γεννηθήτω Φως». Η έκδοση ενός δικού του εντύπου, το οποίο για δεκαετίες θα αποτελέσει έπαλξη των δημοκρατικών αγώνων του κρητικού λαού, έδινε τη δυνατότητα να εκριζώσει πλάνες, να διατυπώσει τις αληθινές του σκέψεις και να προωθήσει τις ιδέες του στον κρητικό λαό.

Στις 10 Μαρτίου 1905 ο πρίγκιπας και οι Μεγάλες Δυνάμεις πληροφορούνται ότι ο Βενιζέλος ήταν ηγέτης μίας ένοπλης επανάστασης. Κέντρο της επανάστασης και της διεκδίκησης των αιτημάτων για Ένωση της Κρήτης με την Ελλάδα υπήρξε το

Θέρισο, το οποίο ζούσε τις μεγάλες στιγμές της ιστορίας του. Η επιλογή της περιοχής του Θερίσου δεν είχε γίνει τυχαία από τον Βενιζέλο. Ήταν ένα φυσικό οχυρό, στους πρόποδες των Λευκών Ορέων, σε μεγάλη μάλιστα εγγύτητα με τα Χανιά αλλά και τόπος ισχυρών οικογενειακών και προσωπικών δεσμών του Βενιζέλου. Στενοί συνεργάτες του Βενιζέλου, μέλη της επαναστατικής τριανδρίας, αναδείχθηκαν ο Κωνσταντίνος Μάνος και ο Κωνσταντίνος Φούμης. Οι επαναστάτες ύψωσαν την ελληνική σημαία με το σύνθημα «Ένωσις ή Θάνατος» και κήρυξαν την Ένωση της Κρήτης με την Ελλάδα, αγνοώντας το απειλητικό τελεσίγραφο του πρίγκιπα να διαλυθούν. Οι συλλήψεις, η απαγόρευση των συγκεντρώσεων και η τρομοκρατία που εξαπέλυσε το πριγκιπικό καθεστώς δεν στάθηκαν ικανά να κάμψουν τη θέληση της επαναστατημένης Κρήτης. Αντίθετα, οι τάξεις των επαναστατών πύκνωναν συνεχώς και συγκεντρώσεις συμπαράστασης πραγματοποιούνταν σε ολόκληρο το νησί. Οι νίκες των επαναστατών στην ύπαιθρο και η γρήγορη εδραίωση της επανάστασης και η εξάπλωσή της σε ολόκληρο το νησί, με την προσχώρηση ισχυρών τοπικών παραγόντων, ακόμα και μελών της αντιπολιτεύσεως, είχαν φέρει τον πρίγκιπα σε απελπιστική κατάσταση. Η απολυταρχική διακυβέρνησή του δοκιμαζόταν σκληρά και το διεθνές του κύρος είχε τρωθεί σοβαρά.

Ουσιαστικά στην Κρήτη είχαν διαμορφωθεί δύο κυβερνήσεις: αυτή των επαναστατών στο Θέρισο και η επίσημη κυβέρνηση του πρίγκιπα Γεωργίου στα Χανιά, η οποία δεν είχε πλέον λόγο υπάρξεως. Παράλληλα, όσον αφορά το εξωτερικό πεδίο, ο Βενιζέλος είχε καταφέρει να αναγνωριστεί ως ισότιμος συνομιλητής των εκπροσώπων των Δυνάμεων και προς το παρόν τουλάχιστον να αποτρέψει την ανοικτή επέμβαση του ευρωπαϊκού στρατού, που ήταν το μοναδικό στήριγμα για να κρατηθεί στην εξουσία ο αρμοστής.

Η επανάσταση είχε θετικά αποτελέσματα, διότι αν και δεν επιτεύχθηκε η Ένωση, ο πρίγκιπας Γεώργιος αναγκάστηκε να υποβάλει την παραίτησή του και να εγκαταλείψει την Κρήτη. Στο εξής ο ύπατος αρμοστής θα διοριζόταν από τον βασιλιά της Ελλάδας με τη σύμφωνη γνώμη των Δυνάμεων, οι οποίες στο τέλος της επανάστασης διαπίστωσαν την αδυναμία τους να επιβάλουν την πολιτική τους. Στο πλαίσιο αυτό ο Έλληνας πρώην πρωθυπουργός Αλέξανδρος Ζαΐμης διορίστηκε αρμοστής και μία επιτροπή υπό την καθοδήγηση του Βενιζέλου κατάρτισε ένα νέο δημοκρατικό σύνταγμα. Με αυτό εδραιώθηκε ο κοινοβουλευτισμός στην Κρητική Πολιτεία. Η νέα διακυβέρνηση οργάνωσε την οικονομία, τη δημόσια διοίκηση και τη

δικαιοσύνη, ενώ βελτίωσε τη δημόσια υγεία και την παιδεία. Επίσης ενισχύθηκαν οι δεσμοί του νησιού με το ελληνικό κράτος, ενώ συγκροτήθηκε η Κρητική Πολιτοφυλακή.

Μετά την επανάσταση του Θερίσου, ξεκίνησε μια νέα φιλελεύθερη περίοδος για το νησί, που ουσιαστικά άνοιξε τον δρόμο για την Ένωση με την Ελλάδα. Για τον Βενιζέλο αποτέλεσε τη δικαίωση των επιλογών του και τον ανέδειξε σε σημαντική πολιτική φυσιογνωμία με πανελλήνια και διεθνή αναγνώριση, καθώς η ιστορική σημασία του κινήματος του Θερίσου και οι συνέπειές του δεν περιορίστηκαν μόνο στην Κρήτη. Προδίκασε, κατά κάποιον τρόπο τη στρατιωτική επέμβαση στο Γουδί. Το 1909 ο Στρατιωτικός Σύνδεσμος καλεί τον Βενιζέλο στην Αθήνα και σύντομα, το 1910, ιδρύει το κόμμα των Φιλελευθέρων και σχηματίζει την πρώτη του κυβέρνηση. Σε χρονικό διάστημα τριών ετών, την 1η Δεκεμβρίου 1913 οι μακροί και σκληροί αγώνες της Κρήτης δικαιώθηκαν, πετυχαίνοντας την πολυπόθητη Ένωση με την Ελλάδα. Πλέον ο Βενιζέλος ήταν σε θέση να αντιμετωπίσει τις απαιτήσεις των καιρών του, το αίτημα δηλαδή του διοικητικού, πολιτικού και οικονομικού εκσυγχρονισμού της χώρας, αιτήματα άρρηκτα δεμένα με την ελληνική πραγματικότητα και τη στήριξη των εθνικών διεκδικήσεων.

2^ο ΚΕΦ. - Η ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΔΙΚΤΥΩΣΗ ΤΩΝ ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΩΝ

Στις αρχές του 1901 ήταν φανερό ότι οι Προστάτιδες Δυνάμεις δεν ήταν διατεθειμένες να δεχθούν οποιαδήποτε μεταβολή του status quo, που θα απειλούσε την εύθραυστη ισορροπία στην ευρύτερη περιοχή. Ασφαλώς η απελευθέρωση της Κρήτης από τον τουρκικό ζυγό και η Ένωσή της με την Ελλάδα θα πρέπει πρώτιστα να αποδοθεί στους αμέτρητους αγωνιστές, που έδωσαν το αίμα τους για την πατρίδα μας. Όμως ο καταλύτης των εξελίξεων υπήρξε ο Ελευθέριος Βενιζέλος, ο οποίος αναδεικνύεται σε κύριο πρωταγωνιστή των εξελίξεων στην Κρήτη και στην Ελλάδα στα τέλη του 19ου αιώνα και στις αρχές του 20ού.

Οι Μεγάλες Δυνάμεις δεν τήρησαν ενιαία στάση έναντι των επαναστατών, καθώς τις αποφάσεις τους τις υπαγόρευαν τα συγκρουόμενα συμφέροντα και ο έντονος ανταγωνισμός, λόγω της γεωστρατηγικής θέσης της Κρήτης. Η καίρια θέση της νήσου στη Μεσόγειο και ο ρόλος της κατά την επίλυση του Ανατολικού

ζητήματος, της διάλυσης της Οθωμανικής αυτοκρατορίας και του διαμοιρασμού των εδαφών της από τους ισχυρούς της Ευρώπης, ήταν παράγοντες καθοριστικοί για την πολιτική και τις τοποθετήσεις των Προστάτιδων Δυνάμεων. Αναλυτικότερα, η Αγγλία, η Γαλλία και η Ιταλία ανέμεναν τις εξελίξεις και μόνο η Ρωσία υποστήριζε φανερά τον πρίγκιπα. Ρωσικό πολεμικό κανονιοβόλησε επανειλημμένα τις θέσεις των επαναστατών στο Θέρισο, χωρίς όμως κανένα αποτέλεσμα.

Ο Βενιζέλος είχε σωστά εκτιμήσει τη διεθνή πολιτική και ήταν βέβαιος ότι οι Προστάτιδες Δυνάμεις ήταν αδύνατο να συμφωνήσουν στην τήρηση ενιαίας στάσης έναντι του κινήματος. Στο μεταξύ, η επανάσταση είχε αποκτήσει ισχυρά ερείσματα σε όλη την Κρήτη. Οργανώθηκε «Προσωρινή Κυβέρνησις της Κρήτης» στο Θέρισο, με πρόεδρο τον Βενιζέλο και υπουργούς τους Φούμη και Μάνο. Η κρίση μετατοπίστηκε στο πεδίο της διπλωματίας και αναζητήθηκε πολιτική λύση. Οι αντιπρόσωποι των Προστάτιδων Δυνάμεων, εκτιμώντας την κατάσταση που διαμορφώθηκε στο νησί, με φανερή την πτώση της δημοτικότητας του πρίγκιπα, αλλά και με την καθολική σχεδόν αποδοχή των επαναστατικών ιδεών από τον λαό, κινήθηκαν προς εξομάλυνση της κρίσης με διαπραγματεύσεις. Ήταν αυτό ακριβώς που προέβλεψε ο Βενιζέλος, ότι η ευρωπαϊκή διπλωματία συγκινείται και ενεργεί με την πίεση δυναμικών εξεγέρσεων: *«απέδειξεν ότι η διπλωματία εις των ζητημάτων των υποδούλων λαών την λύσιν προβαίνει μόνον όταν ταύτα τίθενται προ αυτής υπό την οξυτάτην μορφήν της εθνικής εξεγέρσεως...»*.

Το κίνημα του Θερίσου, αν και δεν πέτυχε πλήρως τους στόχους του, έδωσε νέα ισχυρή ώθηση στο Κρητικό Ζήτημα και προκάλεσε θετικές εξελίξεις, καθώς Διεθνής Επιτροπή που ήλθε στην Κρήτη το Φεβρουάριο του 1906, ανέλαβε να εξετάσει την κατάσταση και τους όρους λειτουργίας του αρμοστειακού καθεστώτος και να υποβάλει σχετική έκθεση. Έπειτα από μακρότατες και επίπονες διαβουλεύσεις με τον Βενιζέλο και με την Ελληνική Κυβέρνηση, οι Προστάτιδες Δυνάμεις κατέληξαν σε μια νέα ρύθμιση του Κρητικού Ζητήματος. Το οριστικό κείμενο των μεταρρυθμίσεων προέβλεπε την οργάνωση Κρητικής Χωροφυλακής με εντελώς νέο σχήμα, την ίδρυση Κρητικής Πολιτοφυλακής, με Έλληνες αξιωματικούς που προηγουμένως θα παραιτούνταν από τον ελληνικό στρατό, και την ανάκληση των ξένων στρατευμάτων, μετά την αποκατάσταση της εσωτερικής γαλήνης στην Κρήτη. Η πολιτική του Βενιζέλου είχε θριαμβεύσει.

Καθ' όλη τη διάρκεια της επανάστασης ο Βενιζέλος από τη μία είχε καταφέρει να εντρυφήσει τις επαναστατικές του ιδέες στον κρητικό λαό, επιδιώκοντας οι πολεμικές συγκρούσεις να μην εξελιχθούν σε αιματηρή εμφύλια διαμάχη που θα οδηγούσε σε βαθύ και μακροχρόνιο μίσος ανάμεσα στους Κρητικούς. Από την άλλη είχε καταφέρει να αναζωπυρώσει το ευρωπαϊκό ενδιαφέρον για το Κρητικό Ζήτημα και να το καταστήσει διεθνές θέμα, αναπτύσσοντας έντονη διπλωματική δράση και διεξάγοντας σκληρές διαπραγματεύσεις με τους εκπροσώπους των Δυνάμεων, καθώς στόχος του ήταν να παρουσιάσει την επανάσταση ως αγώνα για την ελευθερία και τη δικαιοσύνη, να εκθέσει τον ύπατο αρμοστή, να ασκήσει ηθική πίεση και, φυσικά, να ελαχιστοποιήσει την πιθανότητα δυσαρέσκειας των Προστάτιδων Δυνάμεων. Έπειτα από οκτώ μήνες, λόγω έλλειψης οικονομικών πόρων για τη συντήρησή της και λόγω του κινδύνου να επέμβουν στρατιωτικά οι Προστάτιδες Δυνάμεις, η επανάσταση έληξε με έναν έντιμο συμβιβασμό. Ο ίδιος ο Βενιζέλος, ο οποίος γνώριζε ότι έπρεπε να αποφύγει τη σύγκρουση με τις Μεγάλες Δυνάμεις, στις Μουρνιές ανακοίνωσε τον τερματισμό της στους προξένους των τεσσάρων Δυνάμεων.

Η διεθνοποίηση, λοιπόν, του Κρητικού Ζητήματος μέσα από τη φυσική εξέλιξη της επαναστατικής κινητοποίησης, η οποία πέρασε στο στάδιο των διπλωματικών διαπραγματεύσεων με τις Προστάτιδες Δυνάμεις γύρω από τα παραπάνω ζητήματα, οδήγησε στην επιτυχία του και στον εκσυγχρονισμό των θεσμών στην Κρήτη και στην αποχώρηση εντέλει του πρίγκιπα, τον Σεπτέμβριο του 1906.

Το κίνημα του Θερίσου απ' ό τι φαίνεται ήταν εξαρχής καλά προετοιμασμένο. Ο ίδιος ο Βενιζέλος σε επιστολή του αναφέρεται στην προπαρασκευή της εξέγερσης: «[...] μακρά μελέτη όλων τών ὄρων τοῦ προβλήματος ἦγεν ἡμᾶς εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι, ἂν ὁ Κρητικὸς λαὸς ἐξεγειρόμενος κατελάμβανε τὰ μέρη τῆς νήσου, τὰ κείμενα ἐκτὸς τών στρατιωτικῶν ζωνῶν, αἵτινες εἶχαν χαραχθεῖ κατὰ τὴν Ἐπανάστασιν τοῦ 1897 περὶ τᾶς τρεῖς πόλεις [...] θὰ ἐδημιούργει γεγονὸς τετελεσμένον, τὸ ὁποῖον γρήγορα ἢ ἄργα θὰ ἠναγκάζετο νὰ ἀναγνωρίσει ἢ τουλάχιστον νὰ ἀνεχθεῖ ἡ Εὐρώπη [...]». Στην ίδια επιστολή, ο Βενιζέλος φαίνεται πεπεισμένος για την απουσία επέμβασης των Δυνάμεων, ιδιαίτερα της Γαλλίας, της Ιταλίας και της Αγγλίας, καθώς ήταν φιλελεύθερα και κοινοβουλευτικά κράτη και θα ήταν ηθικά αδύνατο σε αυτές να καταστείλουν ένοπλα την επανάσταση. Παρόλα

αυτά, ο ίδιος ο Βενιζέλος, πρωτοστάτης του κινήματος του Θερίσου, αντιλαμβανόταν ότι τίποτε δε θα γινόταν, αν δεν το επιθυμούσαν πρώτα οι Δυνάμεις. Συγκεκριμένα, ανέφερε χαρακτηριστικά: «[...] ή όριστική πραγματοποίησης της ενώσεως εξαρτάται δια της εϋμενείας τῶν Μεγάλων Δυνάμεων, δια τὴν ἔγκρισιν αὐτῆς ἐπιπροσθούσιν, ἴσως, διεθνεῖς δυσχέρειαι [...]». Μάλιστα, προχώρησε ένα βήμα περισσότερο υποστηρίζοντας ότι τα μικρά κράτη έχουν συμφέρον να αποφεύγουν τις όποιες συγκρούσεις με τις Μεγάλες Δυνάμεις. Ως εκ τούτου, περισσότερο συνετό για τη μετέπειτα πορεία τους θα ήταν να προσαρμόζονται στις εκάστοτε περιστάσεις και να επιδιώκουν σταδιακά την πραγματοποίηση των αιτημάτων και διεκδικήσεών τους. Φαίνεται ότι οι Ιταλοί και οι Γάλλοι, στήριζαν ή τουλάχιστον ανέχονταν το κίνημα και είχαν ταχθεί ενάντια στη χρήση ένοπλης βίας. Αλλά και ο Άγγλος πρόξενος Howard επεσήμανε ότι δεν έπρεπε να εκτεθούν τα βρετανικά στρατεύματα σε «περιττούς κινδύνους».

Εν κατακλείδι, ο Βενιζέλος, οπαδός της «ρευστής διπλωματίας», προσαρμόστηκε στα δεδομένα εκείνης της χρονικής συγκυρίας που δεν ευνοούσε την ευθεία διεκδίκηση της Ένωσης με το ελληνικό κράτος, αξιοποιώντας στο έπακρον τις αντιθέσεις των Δυνάμεων στο Κρητικό Ζήτημα. Σε ένα διπλωματικό παιχνίδι με πολύ λεπτές ισορροπίες συντήρησε μέχρι τέλους τη γαλλοϊταλική ανοχή απέναντι στην επανάσταση, έφερε σε ρήξη τους Ιταλούς και τους Ρώσους, καλλιέργησε τη βρετανική δυσπιστία απέναντι στις φιλορωσικές τάσεις του πρίγκιπα και εκμεταλλεύτηκε τη διπλωματική πρωτοβουλία του Howard για ειρηνικό τερματισμό της επανάστασης. Ο διορατικός Κρητικός πολιτικός που συνδύαζε αλάνθαστη κρίση και στρατηγική σκέψη με διπλωματική δεξιότητα δε θα είχε προχωρήσει σε ένα τέτοιο κίνημα, αν δεν είχε εξασφαλίσει τη στήριξη των Δυνάμεων και δεν είχε ισοσταθμίσει πρώτα τους κινδύνους και τις λεπτές ισορροπίες που απέρρεαν από το ιδιαίτερο status quo του νησιού εκείνη την περίοδο.

3^ο ΚΕΦ. – Η ΠΡΟΒΟΛΗ ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ ΣΤΟΝ ΑΘΗΝΑΪΚΟ ΤΥΠΟ

Πηγή σημαντική για έρευνα και μελέτη της επανάστασης του Θερίσου αποτελεί ο αθηναϊκός Τύπος της εποχής, ο οποίος έπαιξε σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση της εικόνας του Βενιζέλου ως εθνικού ηγέτη αλλά και στη διαμόρφωση της κοινής γνώμης γύρω από το Κρητικό Ζήτημα, καθώς οι εφημερίδες ήταν

ουσιαστικά η μόνη πηγή πληροφόρησης εκείνη την περίοδο. Ο αθηναϊκός Τύπος δεν περιορίστηκε μόνο στην απλή καταγραφή των εξελίξεων της επανάστασης, αλλά τάχθηκε υπέρ ή κατά αυτής, καθώς την περίοδο εκείνη οι εφημερίδες παρουσίαζαν έντονες πολιτικές και ιδεολογικές διαφορές, υποστηρίζοντας διαφορετικές πολιτικές ιδεολογίες.

Αρχικά, πρέπει να τονίσουμε ότι ο αθηναϊκός Τύπος στηριζόμενος σε υποβολιμαίες πληροφορίες από το περιβάλλον του πρίγκιπα Γεωργίου, εξαπέλυσε βιαιότατη επίθεση κατά της προδοσίας, όπως χαρακτήρισε τις απόψεις και τις προθέσεις του Βενιζέλου. Επιπρόσθετα, το επαναστατικό κίνημα του Θερίσου δημιούργησε μεγάλη ανησυχία στην ελληνική κυβέρνηση. Ο τότε πρωθυπουργός Θεόδωρος Δηλιγιάννης, αποκρύπτοντας την πραγματική κατάσταση στην Κρήτη, κάλεσε τους διευθυντές των αθηναϊκών εφημερίδων προκειμένου να τους ανακοινώσει τη θέση της κυβέρνησης και να τους υποδείξει την οδό που πρέπει να ακολουθήσουν, προτρέποντάς τους να αποδοκιμάσουν το ένοπλο κίνημα και τονίζοντας ότι η ελληνική κυβέρνηση το καταδικάζει απολύτως, είτε αυτό στρέφεται κατά του πολιτικού καθεστώτος της νήσου, είτε αποβλέπει στην Ένωση της Κρήτης με την Ελλάδα, γιατί πίστευε ότι θα βλάψει μάλλον παρά θα συντελέσει στην επιτυχία του επιδιωκόμενου σκοπού. Εφημερίδες, όπως η *Ακρόπολις*, το *Άστυ*, η *Εστία* και το *Σκριπ*, έκριναν ότι το κίνημα του Θερίσου ήταν άκαιρο και επικίνδυνο και το αποδοκίμασαν με σχετικά άρθρα.

Ωστόσο, όσο μεταφερόταν η έξαψη της κρητικής επανάστασης στην Αθήνα και παρά τις προσπάθειες του αρμοσטיακού περιβάλλοντος και της κυβέρνησης για υποτίμησή του και την καταστροφολογία μερίδας του αθηναϊκού Τύπου, εφημερίδες, όπως η *Αθήναι*, η *Εσπερινή*, οι *Καιροί* και ο *Χρόνος*, που είχαν ταχθεί εξ αρχής υπέρ του κινήματος, έκαναν αγώνα καθόλη τη διάρκειά του, το υποστήριζαν και το ενθάρρυναν με κάθε τρόπο. Απεκάλυψαν και στιγμάτισαν την κακοδιοίκηση του πρίγκιπα, ασκώντας δριμεία κριτική.

Γενικότερα, η πλειονότητα του αθηναϊκού Τύπου αφιέρωσε στις στήλες του τις εξελίξεις της επανάστασης και έστειλε επιτόπου τους καλύτερους πολιτικούς συντάκτες της εποχής για να συναντήσουν τους ηγέτες του. Ο Βενιζέλος, ο Φούμης και ο Μάνος έδωσαν εντυπωσιακές συνεντεύξεις στους απεσταλμένους του αθηναϊκού Τύπου. Αρκετές στήλες επικεντρώνονται στις στρατηγικές αποφάσεις του

Βενιζέλου και στη διεθνή διάσταση του Κρητικού Ζητήματος. Ο Βενιζέλος παρουσιαζόταν ως ο άνθρωπος με ξεχωριστές ικανότητες που κατάφερε να συσπειρώσει τον κρητικό λαό γύρω από το αίτημα της Ένωσης με την Ελλάδα. Η απήχηση των γεγονότων και των απόψεων των πρωταγωνιστών της επανάστασης ήταν μεγάλη, καθώς πολλοί σημαντικοί δημοσιογράφοι συνηγόρησαν για την πολιτική τους τοποθέτηση.

Η επανάσταση του Θερίσου, η οποία είχε προκαλέσει πλέον την προσοχή ολόκληρης της Ελλάδος και της Ευρώπης και η σημαντική προβολή της στον αθηναϊκό Τύπο, έφεραν τον Κρητικό επαναστάτη πιο κοντά στον αθηναϊκό λαό αλλά και στους ελληνικούς και ευρωπαϊκούς διπλωματικούς και πολιτικούς κύκλους, αναδεικνύοντάς τον ως ηγέτη με όραμα, ικανό να προασπίσει τις τύχες ολόκληρου του ελληνικού έθνους, καθώς η επιτυχία του επαναστατικού και διπλωματικού εγχειρήματος στο Θέρισο δικαίωνε τις επιλογές του.

Ο Βενιζέλος διαχειρίστηκε το Κρητικό Ζήτημα στην πιο κρίσιμη φάση του. Από το 1901 έως 1906 υπήρξαν στιγμές που βρέθηκε αντιμέτωπος σε ένα ανελέητο αγώνα με τη βασιλική οικογένεια, τις Προστάτιδες Δυνάμεις, τα πανίσχυρα πριγκιπικά κόμματα, την εκκλησία, τον πολιτικό κόσμο της Αθήνας και μερίδας του αθηναϊκού και ελληνόγλωσσου Τύπου. Ωστόσο, ο Βενιζέλος κατάφερε να προωθήσει αποφασιστικά τους πολιτικούς του στόχους στο Κρητικό Ζήτημα και ταυτόχρονα να αναδεχθεί σε ανερχόμενο ισχυρό πολιτικό άνδρα και να μεταπηδήσει από την κρητική στην ελληνική σκηνή, όπου θα πρωταγωνιστούσε τα επόμενα χρόνια.

4^ο ΚΕΦ. – Η ΑΝΑΔΕΙΞΗ ΤΟΥ ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ ΩΣ ΕΘΝΙΚΟΥ ΗΓΕΤΗ

Από τον αγώνα του Θερίσου, ο Βενιζέλος αναδεικνύεται πολιτική φυσιογνωμία πανελλήνιου κύρους, ξεπερνώντας τα όρια του νησιού του. Ελάχιστοι είχαν αντιληφθεί τότε ότι στην Κρήτη είχε αρχίσει να φυσά ένας ισχυρός άνεμος αλλαγής, που λίγα χρόνια αργότερα επρόκειτο να σαρώσει και το ελληνικό βασίλειο. Ο Βενιζέλος εξέφραζε πλέον μια νέα πολιτική γραμμή, με συγκροτημένο ιδεολογικό και πολιτικό λόγο, που ξεπερνούσε τα στενά όρια της Κρήτης και απευθυνόταν σε ολόκληρο τον ελληνικό λαό. Ήδη από την περίοδο της Κρητικής Πολιτείας,

χαρτογραφούσε τους θεσμούς και έθετε τα συνταγματικά θεμέλια μιας νόμιμης εξουσίας.

Η επίσκεψη του Βενιζέλου στην πρωτεύουσα μετά τον τερματισμό του ένοπλου κινήματος έγινε δεκτή με ενθουσιασμό από τους Αθηναίους και την πολιτική ηγεσία της χώρας, που χαιρέτισε τον Κρητικό ηγέτη ως φορέα νέων ιδεών και πολιτικών μεθόδων. Η αξία της νεωτεριστικής πολιτικής μεθοδολογίας και της τολμηρής σκέψης του νέου ηγέτη, που προωθούσε νέες λύσεις σε παλιά προβλήματα, αναγνωρίστηκε.

Ειδικότερα, η Επανάσταση του Θερίσου, μολονότι πρέσβευε την Ένωση, στην πραγματικότητα στρεφόταν κατά της αυταρχικής πολιτικής του Γεωργίου και αποσκοπούσε σε εσωτερικές μεταρρυθμίσεις που θα οδηγούσαν στην απομάκρυνσή του. Στην πραγματικότητα επρόκειτο για «κίνημα» που εξελίχθηκε σε «επανάσταση», περιβεβλημένο με τον ιδεολογικό μανδύα του ενωτικού αιτήματος. Ο Βενιζέλος και ο Γεώργιος εκπροσωπούν τις δύο αντίπαλες ιδεολογικές παρατάξεις που συγκρούστηκαν τις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα και οδήγησαν σε εσωτερικές εντάσεις και διαμάχες.

Ουσιαστικά, στην περίπτωση των Γεωργίου - Βενιζέλου έχουμε τη σύγκρουση ανάμεσα σε δύο μοντέλα εξουσίας, του «παραδοσιακού τύπου» και του «χαρισματικού τύπου». Η παραδοσιακή εξουσία ασκείται από τον εκάστοτε φορέα της στο όνομα της καταξιωμένης από την παράδοση κατοχής της και στηρίζεται στην αυθεντία του «αιώνιου χθες», στηρίζεται δηλαδή «στην επίκληση της καταξίωσης που επιβάλλει η παράδοση». Στη συγκεκριμένη περίπτωση μετράει περισσότερο το αξίωμα και όχι το πρόσωπο. Εκπρόσωπος αυτής της εξουσίας είναι ο πρίγκιπας Γεώργιος. Από την άλλη υπάρχει και η «χαρισματική εξουσία», η εξουσία δηλαδή που ασκείται με την παρέμβαση της ηγετικής φυσιογνωμίας και της ξεχωριστής ικανότητας ενός ηγέτη που έχει τη δύναμη να επιβάλλεται, να συγκρούεται και να επαγγέλλεται νέες ιδέες και προγράμματα έχοντας μαζί του ένα πλήθος από οπαδούς που συμμερίζονται τις ιδέες του ή καλύτερα τις δέχονται λόγω της πειθούς του, σαγηνευμένοι από τη «χαρισματική» προσωπικότητά του. Εκπρόσωπος αυτής της εξουσίας είναι ο Βενιζέλος που επιχείρησε τη ρήξη με το πολιτικό κατεστημένο, γεγονός που σηματοδότησε πολιτειακές αλλαγές.

Όσα συνέβησαν στο Θέρισο στα 1905 δημιούργησαν μια δυναμική που έδωσε νέα ώθηση στο Ζήτημα της Ένωσης της Κρήτης με την Ελλάδα. Παράλληλα, το Θέρισο ολοκλήρωσε τον Βενιζέλο ως επαναστάτη, πολιτικό και διπλωμάτη. Με εντυπωσιακή δεξιοτεχνία επιβάλει τις πολιτικές του αξίες, συνδυάζοντας την κατοχύρωση της λαϊκής κυριαρχίας και των πολιτικών ελευθεριών με τους εθνικούς στόχους. Ξεσηκώνεται εναντίον του πρίγκιπα Γεωργίου, διεκδικεί την προστασία των πολιτικών δικαιωμάτων και ελευθεριών, καλώντας τον λαό να επαναστατήσει. Ταυτόχρονα, καθιερώνεται ως ηγέτης ενός έθνους, ο οποίος θα μπορούσε να φέρει σε πέρας μια ιδιαίτερα κρίσιμη αποστολή: την ανόρθωση της Ελλάδας. Ο Βενιζέλος σφράγισε τα επόμενα 25 χρόνια την εξέλιξη και πρόοδο της χώρας. Η ανάληψη της πρωθυπουργίας, τον Οκτώβριο του 1910, σηματοδότησε τον εκσυγχρονισμό του ελληνικού κράτους, με σειρά σημαντικών μεταρρυθμίσεων, και οδήγησε στην εδαφική και πληθυσμιακή επέκτασή του στη διάρκεια της δεκαετίας 1910-1920. Αυτές είναι οι δύο μεγάλες δημιουργικές πράξεις του, που θα μείνουν στην ιστορία γραμμένες με χρυσά γράμματα.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Στην παρούσα εργασία παρουσιάσαμε την επανάσταση του Θερίσου και της σπουδαίας ιστορικής της σημασίας για την Κρήτη και την Ελλάδα. Το αίτημα της Ένωσης της Κρήτης με την Ελλάδα αναδείκνυε την αναγκαιότητα της ελληνικής εθνικής ολοκλήρωσης. Παράλληλα, αποτέλεσε το εφαλτήριο για την αναγνώριση του Βενιζέλου ως εθνικού ηγέτη. Η απήχηση της επανάστασης στον λαό της Κρήτης ήταν η πρώτη μεγάλη νίκη του τολμηρού πολιτικού. Στο Θέρισο μπήκαν τα θεμέλια για να γίνει ο πρωταγωνιστής της νεότερης ελληνικής ιστορίας. Η επίτευξη της Ένωσης επέσπευε τις μακρές επίμονες προσπάθειες που είχε ο Βενιζέλος καταβάλει προς την κατεύθυνση αυτή. Χωρίς αμφιβολία, η επιτυχία και η εδραίωση της επανάστασης το 1905 επιβεβαίωσε την πολιτική του ιδιοφυΐα και αποτέλεσε εφαλτήριο για την παρουσία του στο εθνικό επίπεδο και από εκεί στην παγκόσμια διπλωματική σκηνή. Η πολιτική του δράση στην Κρήτη του έδωσε τον χαρακτηρισμό του επαναστάτη, ξεδίπλωσε τις πολιτικές του ικανότητες και τον σφυρηλάτησε με πολιτική εμπειρία, ιδιαίτερα χρήσιμη, για τις φιλοδοξίες του και τα σχέδιά του για την Ελλάδα. Ο Βενιζέλος καθόρισε την πορεία της Ελλάδας, διαμόρφωσε το πλαίσιο εντός του

οποίου η χώρα εξελίχθηκε και προόδευσε. Χρησιμοποίησε τόλμη και ρεαλισμό, διπλωματία και ξεκάθαρους στόχους, έκανε τη δική του επανάσταση το 1905 και συγκρούστηκε με τις αναχρονιστικές αντιλήψεις που δεν θα είχαν επιτρέψει την ολοκλήρωση του εγχειρήματος το οποίο ανέλαβε. Το Θέρισο τον ολοκλήρωσε ως επαναστάτη, πολιτικό και διπλωμάτη, οι διαμορφωμένες αυτές πλέον αρετές τον ακολούθησαν μέχρι το τέλος.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αλιγιζάκη Στέλλα, *Θέρισο 1905*, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών «Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος», Χανιά 2003

Βερέμης Θάνος - Νικολακόπουλος Ηλίας (επιμ.), *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και η εποχή του*, ΤΑ ΝΕΑ – Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2005

Γαρδίκη Κατσιαδάκη Ελένη (επιστ. επιμ.), *Στα χρόνια του Βενιζέλου: Εσωτερική & εξωτερική πολιτική – Οικονομία – Εκπαίδευση – Πολιτισμός*, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών & Μελετών «Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος» - ΥΠ.Ε.Π.Θ., Αθήνα 2010.
http://www.venizelosfoundation.gr/images/content/content/venizelos_gymnasium

Θέρισσον 1905. 100 χρόνια. Πρακτικά συνεδρίου (Χανιά 3-5 Μαρτίου 2005), Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών «Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος» – Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Χανίων – Δήμος Θερίσου, Χανιά 2009

Κανδαράκης Γ. - Καρτσάκης Δ. - Μανωλάκης Κ., *Εκπαιδευτικός φάκελος Ελευθέριος Βενιζέλος. Στα βήματά του ...*, γ' έκδ., Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών & Μελετών «Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος» - ΥΠ.Π.Θ., Αθήνα-Χανιά 2015

Κρήτη – Ελλάδα, 1913-2013, 100 χρόνια Ένωση, Χανιώτικα νέα - Εθνικό Ίδρυμα Ελευθέριος Βενιζέλος, Χανιά 2014

Μακράκη Λιλή, *Ελευθέριος Βενιζέλος 1864 -1910. Η διάπλαση ενός εθνικού ηγέτη*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1992

Παπαδάκης Νικόλαος Εμμ, *Ελευθέριος Βενιζέλος: Ο άνθρωπος, ο ηγέτης. Βιογραφία*, Εθνικό Ίδρυμα «Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος» – Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 2017

Χαλκιαδάκης Εμμανουήλ, *Κρήτη, 1898-1913 Από την «Αυτονομία» στην Ένωση με την Ελλάδα: πολιτική, κοινωνία και εκκλησία μέσα από τη φαινομενική Αυτονομία και το ενωτικό αίτημα*, εκδ. Περιφέρειας Κρήτης, Ηράκλειο Κρήτης 2013

Υπουργείο Πολιτισμού, Παιδείας & Θρησκευμάτων – Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής, Θέματα Νεοελληνικής Ιστορίας, Γ' Γενικού Λυκείου, Ομάδας Προσανατολισμού Ανθρωπιστικών Σπουδών και Σπουδών Οικονομίας & Πληροφορικής, Ινστιτούτο Τεχνολογίας Υπολογιστών και Εκδόσεων «Διόφαντος», Αθήνα

ΔΙΚΤΥΟΓΡΑΦΙΑ

Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών «ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΣ Κ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ» - Ιστορικό της Επανάστασης 1905 στο:

<https://www.venizelosfoundation.gr/el/mouseia/%CE%BC%CE%BF%CF%85%CF%83%CE%B5%CE%AF%CE%BF%CF%83%CF%84%CF%81%CE%B1%CF%84%CE%B7%CE%B3%CE%B5%CE%AF%CE%BF%CE%B8%CE%B5%CF%81%CE%AF%CF%83%CE%BF%CF%85/i%CF%83%CF%84%CE%BF%CF%81%CE%B9%CE%BA%CF%8C-%CF%84%CE%B7%CF%82%CE%B5%CF%80%CE%B1%CE%BD%CE%AC%CF%83%CF%84%CE%B1%CF%83%CE%B7%CF%82-1905/>

Η Επανάσταση του 1905 μέσα από εικόνες της εποχής – ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ ΕΦΗΜΕΡΙΔΑ ΤΩΝ ΧΑΝΙΩΝ – στο: <https://www.haniotika-nea.gr/i-epanastasi-toy-1905-mesa-apo-eikones-tis-epochis/>

Θέρισο 1905 Χανιώτικα Νέα – ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ ΕΦΗΜΕΡΙΔΑ ΤΩΝ ΧΑΝΙΩΝ

στο: [Θέρισο 1905 - Χανιώτικα Νέα](#)

Χαλκιαδάκης Εμμανουήλ. Οι αντιλήψεις του Ελευθερίου Βενιζέλου για τον Πόλεμο και την Επανάσταση (1897-1919) στο Δημήτρης Α. Σταματόπουλος (επιμ.), *Πόλεμος και Επανάσταση στα Οθωμανικά Βαλκανικά (18ος-20ός αι.)*, εκδόσεις Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2019, https://www.researchgate.net/publication/338430966_Emmanouel_G_Chalkiadakes_Oi_antilepseis_tou_Eleutheriou_Benizelou_gia_ton_Polemo_kai_ten_Epanastase_18971919_sto_Demetres_A_Stamatopoulos_epim_Polemos_kai_Epanastase_sta_Othomanika_Balkanika_18os-20o